

UDC 327:339(497.1:47)“1945/1948”
339.92(497.1:47)“1945/1948”

Саша Илић, архивски саветник
Народна банка Србије, Београд
sasa.ilic@nbs.rs

Ориганалан научан рад
Примљен 20.06.2016
Прихваћен 05.07.2016

Од наде до разочарања – помоћ Совјетског Савеза у изградњи југословенске привреде (1945–1948)

Апстракт: Недостатак стручног кадра за потребе привредног развоја Југославије после Другог светског рата био је огроман. Сагласно идеолошком оквиру, наде у помоћ „са стране” за извођење социјалистичке модернизације полагане су преваходно у Совјетски Савез. Ипак, и поред свих закључених споразума о сарадњи, више појединачних совјетских активности у привреди ФНРЈ, те боравка мањег броја војних и цивилних инструктора и саветника, обим помоћи који се у Београду очекивао никада није био достигнут и, вероватно, ни планиран у Москви.

Кључне речи: СССР, Југославија, привреда, страни стручњаци, недостатак кадра.

Наглашена техничко-технолошка заосталост југословенске привреде, наслеђена још из међуратног раздобља, чија је једна од битних одлика био недовољан број стручних радника, специјалиста и врхунских експерата у области техничких наука (као уосталом и свим другим областима привреде и друштва), скопчана са обимним разарањима и великим демографским губицима у Другом светском рату, нашла се од 1945. године у оштрој опозицији према једном од „најсветијих” циљева победничке револуционарне снаге – остварењу социјалистичке модернизације путем убрзане индустријализације и електрификације и развоја свих других видова привређивања.

Недовољна бројност домаћег стручног кадра, а за поједине технолошке процесе и његово потпуно непостојање, условила је југословенски привредни и партијски врх ка страним изворима, односно ка стручним радницима и специјалистима који су били грађани других земаља. Привредне и социјалне околности које је произвео рат и ново политичко-идеолошко устројство саме Југославије, њеног суседства и читаве Европе одредили су оквире како потен-

цијалних извора стручне радне снаге тако и реалних. Идеолошки императив индустријализације установио је правац преображаја и пуну посвећеност том циљу без обзира на цену и жртве. Идеологија је такође одредила „страну света” на којој ће економске власти нове Југославије желети да пронађу партнере и пријатеље спремне да помогну њеном напору. Без икакве дилеме главни и најпожељнији партнер, сарадник и пружалац помоћи требало је да буде Совјетски Савез, а за њим и друге земље у којима се градила „народна демократија”, нарочито индустријализоване (понајпре Чехословачка). У том хтењу превиђане су две околности – прва да је и сам СССР претрпео огромна ратна оштећења и изгубио велики број становника и, друга, о капацитетима за помоћ других „народних демократија”. Постепено ће се, услед све јаснијих назнака о ограниченим могућностима (и/или жељама) Истока за пружање помоћи, те услед промена у политичким односима, искристалисати нови и неочекивани извори стране стручне радне снаге – из корпуса странаца који су се стицајем околности на крају рата затекли у Југославији и из земаља у непосредном или ближем суседству које су у минулом рату биле на супротној страни.

Држављани СССР

У групи странаца на југословенском простору по бројности знатну целину чинили су држављани Совјетског Савеза. Међутим, били су то „фиктивни” совјетски грађани, руске избеглице, пређашњи „бели” емигранти и њихови потомци. Њима је крај Другог светског рата донео озбиљне проблеме у вези са држављанством. Масовно сврставање уз немачку окупациону власт довело их је након напуштања матице поново у статус лица без држављанства. Већ на седници НКОЈ од 30. новембра 1944. руским је емигрантима одузео држављанство, „изузимајући оне који су се држали поштено према Народно-ослободилачкој борби”.¹

Иако је рат рапидно смањио број „белих” у Југославији, они су ипак чинили велику групу, чија је образовна структура, као и пре рата, умногоме одударала од средине у којој су се нашли, остајући и даље знатно изнад југословенског просека.² Само на пет факултета Београдског универзитета поткрај 1949. године међу 15 странаца било је чак 12 држављана СССР (професора, доцента,

¹ Предлог је образложио повереник НКОЈ за унутрашње послове поп Влада Зечевић (1903–1970). *Записници НКОЈ-а и Привремене владе ДФЈ 1943–1945*, прир. Бранко Петрановић и Љиљана Марковић, Београд 1991, стр. 64.

² О руским избеглицама у Југославији и на Балкану између два рата, њиховој структури, бројности, правцима кретања, животу у новој средини и др. види у: Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд 2006.

библиотекара, лектора), претежно бивших емиграната, а они су „у приличном броју” радили и у савезним и републичким министарствима, комитетима, дирекцијама, у фабрикама, предузећима и бироима.³

Након губитка југословенског држављанства емигрантима је понуђено совјетско, што су многи и прихватили,⁴ а домаће власти званично су их сматрале за држављане СССР без обзира на то да ли су тражили отпуст из држављанства Федеративне Народне Републике Југославије. С дуге стране, за држављане ФНРЈ сматране су руске емигранткиње које су се до 6. априла 1941. године удале за Југословене, те деца из таквих бракова.⁵ Међутим, кад је реч о држављанству руских емиграната дуго је на терену владала прилична административна конфузија⁶ и власти на ту групу нису гледале као на друге странце, већ су је донекле доживљавале као сопствене грађане.⁷ Без обзира на то она је ипак трпела због непоседовања држављанства. С њима се, као са странцима, морао закључивати

³ Архив Југославије (АЈ), Министарство рада ФНРЈ (25)-158-428, акт бр. 4217/336, 26.10.1949; исто, већи број аката који се односе на бивше руске емигранте (1949. година).

⁴ Према совјетским подацима из времена после објављивања Резолуције ИБ, од 12.000 бивших белогардејаца који су 1945. године остали у Југославији, више од 6.000 поднело је захтев за добијање совјетског држављанства. Након сукоба две партије, како стоји у политичком извештају амбасаде СССР у Београду за 1950. годину, услед репресивних мера југословенских органа према совјетским грађанима који су живели у ФНРЈ „преко 2.000 људи одустало је од совјетског држављанства и прихватило југословенско”. *Југословенско-совјетски односи 1945–1956, Зборник докумената*, прир. Љубодраг Димић...[и др.], Београд 2010, стр. 494, 586. (у даљем тексту: *Југословенско-совјетски односи...*)

⁵ МУП је у октобру 1947. године наредио да се таквим лицима у народним одборима изда документ о држављанству. Сви остали могли су се сматрати за држављане ФНРЈ само ако им се то посебно потврди, до када су сматрани за лица без држављанства. Архив Србије, Планска комисија НР Србије (АС, ПК НРС), ф. 119 (Г-29), акт пов. бр. 3639, 19. 12. 1947.

⁶ Иако су емигранти у већини случајева сматрани за странце или лица без држављанства, још почетком 1948. многи од њих били су уписани у бирачке спискове. Стога је Влада ФНРЈ наложила да се из спискова избришу. Велика збрка у вези с држављанством емиграната владала је и у персоналним одељењима министарстава. АЈ, Комисија државне контроле Владе ФНРЈ (19)-242-1871, Уписивање у бирачки списак емиграната, акт Председништва Владе ФНРЈ IV бр. 995/48, 9. 2. 1948; АЈ-25-158-428, дописи персоналних служби Министарству рада.

⁷ Појединци из те групе приликом запошљавања имали су другачији третман од странаца. Са неким су склапани уговори о хонорарној служби на неодређено време (неприхватљиво са становишта прописа о запошљавању странаца), и то у функцији државних службеника. Види уговоре на име Ирина Работина и Андреј Каљницки у: АЈ, Савезна планска комисија (41)-622-977, Персонално одељење, бр. 1092 и бр. 1102. Такав став је разумљив будући да је мноштво руских избеглица (између 50.000 и 70.000) боравило у Југославији још од грађанског рата у Русији. Иако је законодавство Краљевине СХС забрањивало рад странаца докле год у земљи има незапослених лица исте струке, према избеглицима из Русије ти се прописи нису примењивали. Како је руска избегличка популација умногоме била добро образована, то је она дала снажан подстицај развоју привреде Краљевине СХС/Југославије. Само инжењера, за којима је Краљевина вапила, било је око 1.000. Миленковић, Тома, *Руски инжењери у Југославији 1919–1941*, Београд 1997, стр. 7, 10, 74–76, 93.

уговор о хонорарној служби или уговор о раду (за ниже категорије), а сходно прописима који се тичу услова о установљењу права на пензију, као странцима није им припадало право на пензију. Такође, на њих су примењивани и прописи о категоризацији страних држављана запослених у ФНРЈ (решење Министарства рада од 5. 4. 1949). Међутим тај акт је било тешко (чак немогуће) применити за запослена лица са нижим квалификацијама која су радила као службеници.⁸ Тако су руски емигранти и њихови потомци који нису стекли (или сачували) држављанство ФНРЈ трпели у области радних односа од свих мањкавости које повлачи статус странца и истовремено нису имали ниједан бенефит који је омогућен „правим” страним држављанима, онима који су ангажовани у иностранству за рад или су ослобођени из ратног заробљеништва за уговорну обавезу остајања на раду.⁹

Међутим, руски емигранти, нови држављани СССР, нити су били „новост” проистекла из Другог светског рата, нити део совјетског напора на изградњи социјалистичке Југославије. Они су представљали „функционални ресурс” затечен у земљи, или су били продукт ранијег југословенског образовног система (млађи нараштај), који је и до рата био активан чинилац производног живота (како привредних тако и друштвених делатности), али не и „уступљен” ресурс Совјетског Савеза.

Нису „бели” били ти од којих се очекивала помоћ у изградњи новог, социјално правичнијег, хуманијег и просперитетнијег друштва и посебно његове привреде. Свестан лошег економског наслеђа, додатно девестираног последицама рата, југословенски комунистички врх полагао је велике и пресудне наде у материјалну, техничко-технолошку и стручну помоћ Совјетског Савеза. Нећемо претерати ако кажемо да су наде у обим и домете помоћи биле равне ономе што се у ранијим временима приписивало чудима светих (*miraculae*), те да су се са истока сваког дана могле очекивати читаве армије совјетских инжењера и техничара. Можда су, поред апсолутне идентификације из области идеологије, први непосредни контакти Совјета и Југословена на југословенском тлу могли и додатно да појачају то надање и утемеље га као неоспорно уверење. Наиме, на молбу Јосипа Броза Тита (1892–1980), непуна два месеца након доласка совјетске Војне мисије у Врховни штаб, на импровизовани аеродром код Босанског Петровца слетела је 15. априла 1944. група совјетских финансијских и привредних стручњака. Војној мисији СССР придружили су се, како би НКОЈ помогли у сређивању привредних прилика, бивши први заменик Народног комитета (министарства) финансија СССР Михаил Фјодорович Бодров (Михаил Фёдорович Бодров, 1903–1988) и бивши први заменик председника управе

⁸ АЈ-25-158-428, допис Секретаријата Владе ФНРЈ за персоналну службу, бр. 2885, 14. 9. 1949; *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 145.

⁹ АЈ-25-158-428, акт 10688-XIV-2, 21. 9. 1949.

Госбанка (Државне банке) СССР Владимир Сергејевич Герашћенко (Владимир Сергеевич Герашенко, 1905–1995).¹⁰ Ипак, присуство те двојице познатих стручњака није могло довести у том тренутку до знатнијег ефекта пошто је крај рата био још далеко и сви важнији привредни објекти, њихова инфраструктура и тржишта за пласман, као и саобраћајнице били су у рукама окупатора.

Обећана или „обећана” помоћ

Мирнодопски услови отварају су пут новим надама о сарадњи, односно помоћи СССР у изградњи нове Југославије. Уговор са законском снагом о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи, који су у завршној фази рата, 11. априла 1945, у Москви потписали Тито и министар спољних послова Вјачеслав Молотов (Вячеслав Михайлович Скрябин Молотов, 1890–1986), духом „најискреније сарадње”, гаранцијама о војној помоћи у случају потребе, наглашавањем поштовања међународних принципа, истицањем духа „пријатељства и сарадње у циљу даљег развоја и учвршћења економских и културних веза међу народима обеју земаља” и двадесетогодишњим важењем, иако није утврдио ниједну обавезу (нарочито једностране помоћи),¹¹ у очима је „верника” југословенске компартије пружао основ за веровање да сарадња значи издашну помоћ.¹²

Заиста, већ 29. маја 1945. Савет народних комесара донео је одлуку о упућивању на рад у Југославију „20 саветника за различите области народне привреде”, а 13. новембра 1945, после дужег премишљања југословенске стране због постављених тешких услова, две владе закључиле су споразум о условима њиховог рада. Иако је била реч о само 20 стручњака и није био познат ни преглед ресурса, односно установа и организација у којима ће ти стручњаци радити, ни њихов персонални састав, питање њиховог ангажовања подигнуто је на највиши ниво.¹³

¹⁰ Зеленин, Владимир В., „Военная миссия СССР в Югославии в Босанской краине 1944 года”, *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, Сарајево 1990, стр. 292–293.

¹¹ *Службени лист ДФЈ*, бр. 40, 12. 6. 1945.

¹² Колико далеко је ишло то уверење, сведочи информација амбасадора ФНРЈ у Москви, Владимира Поповића (1914–1972) с почетка 1946. године, у којој он, позивајући се на изјаву совјетског функционера С. Лозовског (Соломон Абрамович Лозовский, 1878–1952), којом се издашно нуде универзитетски професори, доценти и асистенти, средњошколски предавачи, организатори за установе културе, режисери, па чак и књижевници, обавештава Комитет за културу и уметност да би требало да „одмах упутити конкретан предлог и назначи број, време боравка у Југославији и специјалност” потребног кадра. *Културна политика Југославије 1945–1952*, прир. Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд 2009, стр. 276.

¹³ У име двеју влада споразум су 13. 11. 1945. у Москви потписали амбасадор Поповић и заменик народног комесара спољних послова СССР Деканозов (Владимир Георгиевич Деканозов,

У времену пре потписивања споразума југословенску страну је највише мучила висока цена којом је требало да буду плаћени ти стручњаци. Међутим, са становишта поштовања домаћег законодавства, те поступања једне суверене и независне земље, споразум је трпео од већих мањкавости. Од стандардних клаузула које прате акти којима се уређују радни односи појединца (или групе) споразум садржи појам зараде (користи се назив: издржавање), који је састављен од плате и селидбених трошкова, утврђује базичну субординацију у предузећу или установи и обавезу поштовања унутрашњих аката (правилника), утврђује рок ангажовања (једна година), начин снабдевања храном и робом широке потрошње (под истим условима као и Југословени прописане струке), те мере здравствене и социјалне заштите и заштите породице у случају смрти стручњака. То су елементи који прате сваки уговор о раду без обзира на то ко је давалац радне (или интелектуалне) снаге.¹⁴

У споразуму постоје и стимулативне мере, што јесте пракса када привредни субјекат има потребу за запосленим са посебним специјалностима. У овом случају то су били рачунање боравка на раду од тренутка пријема обавештења (док је стручњак још у СССР), од када је текао рок од месец дана за долазак у одређену организацију или установу, затим висина зараде (75% оне коју је остваривао у СССР), бесплатан комфоран смештај, трошкови повратка до места становања (када је о другим страним стручњацима реч, пракса која ће важити у ФНРЈ била је покривање трошкова повратка до границе), односно исплата још једне додатне плате коју прима у месту рада у СССР на име превоза возом прве класе или авионом, те транспорта покућства и личних ствари, и као компензацију приликом одласка у висини још једне месечне плате. Збрајањем се добија да је совјетски стручњак за годину дана рада, уз додатни први месец који је текао од дана пријема обавештења, зарадио 14 „југословенских плата” (плата до доласка у предузеће, 12 месечних плата и плата на име компензације приликом одласка) и две „совјетске” (за превоз и транспорт у оба смера).¹⁵

1898–1953). Одлука од 29. маја 1945. наведена је у поверљивом писму заменика народног комесара иностраних послова Зорина (Валериан Александрович Зорин, 1902–1986) свом шефу Молотову од 6. 1. 1948 (види: *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 238). Иначе, тачан преглед органа и установа у којима су совјетски савезници радили нисмо успели да детектујемо ни у архивској грађи ни у мемоаристици, нити у литератури. (види: *исто*, 271, нап. 5).

¹⁴ Види текст споразума у: *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 36–38.

¹⁵ *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 36–38. Високу цену рада совјетских саветника додатно је увећавао крајње неповољни курс валута СССР и ФНРЈ, утврђен још 1945. године, који је након деноминације рубље 1947. године постао још неповољнији. На паритет од 4,2 динара за нову рубљу, југословенска је страна више пута указивала као на „крајње неповољан”, али то није имало одјека. Супротно од југословенских очекивања, СССР је почетком 1948. утврдио још неповољнији курс од шест динара за рубљу, правдајући то односом рубље и долара и замерајући Југославији што је само она имала примедбе на нови курс, а друге државе нису. Архив Народне банке (АНБ), Народна банка Југославије 1945–1992 (1/III), Историјска архива, дос. 385-2, акт

Ипак, материјалну цену коштања рада тих совјетских стручњака у засенак баца неколико одредаба које сведоче о изразитој неравноправности страна које стоје иза потписаног споразума. Најпре, установе и организације у којима ће радити совјетски стручњаци одредиће „Југословенска и Совјетска влада” (чл. 1. споразума), што би значило да совјетска страна толико добро познаје прилике унутар југословенских ресора да је кадра равноправно да одлучује где су њени стручњаци најпотребнији. Или је, пак, то било само демонстрирање снаге?! Даље, совјетска влада није нашла за сходно да направи списак лица виђених за рад у Југославији, па да с њим упозна југословенску страну, већ је себи чланом 2. споразума оставила рок од две седмице у којем ће „саопштити” амбасади ДФЈ списак стручњака (дакле, није остављена никаква могућност да се југословенска страна макар формално сагласи). Затим, СССР себи у чл. 3. оставља право да „по свом нахођењу замени једног стручњака другим исте квалификације”, занемарујући тешкоће које могу настати у установи у којој је тај стручњак почео да ради. Коначно, припадљености стручњака током рада и евентуалне исплате одштете у случају повреде на раду, односно посмртнине у случају смрти (и пензије члановима породице која би из таквог случаја проистекла), везане су за совјетске приходе (и законодавство), а не за југословенске.¹⁶

Без обзира на мањкавости (које се додуше и нису могле видети у ширем кругу) с почетка блиске совјетско-југословенске сарадње, уверење о помоћи СССР додатно ће се оснаживати наредних месеци, па и година, а нарочито након што је договорена тесна економска сарадња „између двеју пријатељских земаља”, што је утврђено споразумом о економској сарадњи од 8. јуна 1946. године. Споразум, потписан након преговора Ј. В. Стаљина (Иосиф Виссарионович Сталин, 1878–1953), В. Молотова и А. И. Микојана (Анастас Ивјанович Микојан, 1895–1978), с једне, и Тита и представника југословенске владе, с друге стране (27–28. маја 1946), проистекао је након молбе Београда за пружање помоћи у остваривању плана индустријализације.¹⁷ Совјетски Савез се сагласио

Народне банке бр. 8876/1, упућен Војној мисији СССР у Београду, од 24. 5. 1945. и акт Девизне дирекције од 6. 7. 1945; *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 267–269.

¹⁶ *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 267–269.

¹⁷ Стаљин је на састанку обећао совјетску техничку помоћ за многе области југословенске привреде – енергетику, производњу хране, текстила, хемијску и металну индустрију, машиноградњу, па и за оружане снаге. Током састанка Тито је више пута нагласио да Југославија свој развој види искључиво у сарадњи и уз помоћ СССР, а Стаљин је одговарао: „Ми ћемо вам помоћи.” Gibianskii, Leonid, „The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War: Archival Documents on Stalin's Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946-1948”, *Cold War International History Project Bulletin*, 10, Washington D.C. 1998, pp. 115, 119–128 (белешке са састанка, с напоменама приређивача); *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 105–116. Стаљинова обећања помоћи нису изостала ни у наредном периоду. Током разговора које је 19. 4. 1947. с њим водио Едвард Кардељ (1910–1979) о економској сарадњи у контексту извршења Петогодишњег плана, председник владе СССР је обећао подршку у опреми (на кредит) и у људству за развој

да помогне влади ФНРЈ у „изградњи комплетних индустријских предузећа и да јој, у вези с тим, пружи и техничку помоћ”, да асистира у замашним пословима на експлоатацији рудних богатстава и да помогне развој ратне морнарице, укључујући и кадар за образовање југословенских официра.¹⁸ Чланом 2. споразума, влада СССР обавезала се да Југославији пружи техничку помоћ „у електрификацији, у прехранбеној, текстилној, хемијској и металообрађивачкој индустрији и индустрији грађевинског материјала, као и у пољопривреди”, а та помоћ се имала остварити „путем слања совјетских стручњака у Југославију” (подв. С. И.), затим пружањем техничких информација, разрадом пројеката и друге техничке документације и упутстава, те школовањем југословенских стручњака и њиховим упознавањем са радом предузећа и научно-техничких установа у Совјетском Савезу.¹⁹

Заиста, југословенске потребе за сарадњом са СССР и за помоћ прве земље социјализма биле су огромне. Путем спољнотрговинских послова, набавки електро и индустријског материјала, помоћи у виду предлога организације, конструкционих планова, технолошких линија и рада високообразованих специјалиста очекивало се да се подигну на ноге или први пут развију југословенска хемијска постројења, фабрике за производњу трактора, пнеуматика, синтетичког каучука, сулфитне и сулфатне целулозе, електропорцулана, модерне кланице, термо и хидроелектране, ливнице и ваљаонице обојене металургије, погони металне индустрије и за производњу алатљика, пољопривредних и грађевинских машина, водених турбина, фабрику радио-апарата, бродоградња, да се развије југословенска геолошка служба (у контексту наглашене потребе за брзим проналажењем и што обимнијом експлоатацијом природних богатстава), оснаже истраживање и црпљење нафте и ископавање угља, спроведе електрификација, установе институти за испитивања и развој високих технологија, побољша рад високошколских установа, здравствена заштита.²⁰

металуршких и алуминијумских завода. Слично је било и приликом посете М. Ђиласа Москви, 19. 1. 1948. *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 177, 243.

¹⁸ Према белешкама Коче Поповића са састанка, Стаљин је изјавио: „Такође да вам помогнемо са кадровима који ће потпомоћи организацији школе за усавршавање официра, која би се кроз 1–2 год. претворила у академију (ранга 'Фрунзе')”. *Gibianskii*, нав. дело, р. 121; *Југословенско-совјетски односи...*, 112–113. Текст споразума у: *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 119–122.

¹⁹ *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 119–122.

²⁰ Подаци о потребама за совјетском помоћи садрже се у архивским фондовима готово свих ресорних органа. Као егземплар који довољно широко покрива проблематику наводимо неке од докумената: АЈ, Министарство лаке индустрије Владе ФНРЈ (10)-50-51, Споразум о техничкој помоћи са СССР, предмет пов. бр. 1119, 21. 11. 1947 (хемијска индустрија); исто, *Ad memoria* о инвестиционим набавкама и техничкој помоћи, 30. 7. 1947 (лака индустрија); АЈ, Министарство електропривреде Владе ФНРЈ (11)-12-43, Генерална дирекција савезне електропривреде, Проморија, 24. 4. 1947 (електропривреда); АЈ, Министарство тешке индустрије Владе ФНРЈ (16)-4-4,

Месец и по након потписивања споразума о економској сарадњи министри спољне трговине Микојан и Милентије Поповић (1913–1971) потписаће 25. јула 1946. споразум о испоруци совјетских „индустријских уређаја и материјала за изградњу комплетних предузећа црне и обојене металургије, нафтне и хемијске индустрије, те других уређаја за производњу угља у Југославији и о техничкој помоћи коју је влада СССР сагласна да укаже [...] Југославији у изградњи поменутих предузећа”, али на кредит и са почетком испоруке уређаја и материјала у 1948. години²¹ – дакле најмање годину и по од потписивања споразума. У јеку планова за убрзану и масовну индустријализацију и електрификацију која се преплитала са завршетком фазе обнове, „почек” од најмање годину и по морао је деловати застрашујуће. А можда је кочница брже и делотворније помоћи била управо у закључку који је поводом потписивања споразума истакнут у билтену МИП, односно у антитези тог закључка: „Совјетска влада излазећи предусретљиво у сусрет потребама Југославије у испуњењу њеног плана индустријализације, даје тиме ефикасну помоћ за даљни самостални развитак југословенске привреде и учвршћивање њене економске и националне независности.”²² Иза такве изјаве стајао је, за јавност прикривен став врха Партије, а он је сведочио о томе како „Руси [...] нису помогли за црну металургију” и о све већим размимоилажењима у погледу мешовитих друштава.²³ Међутим, управо су „самостални развитак” и „економска и национална независност” они ефекти које лидер светске комунистичке револуције (услед својих политичких, стратегијских, идеолошко-империјалних и других разлога и интереса) није желео афирмисати.

Раскид са илузијом

Иако су подземна трвења, или бар неразумевања, са представницима совјетске државе постојала такоређи од тренутка првог непосредног контакта, у лето 1944. она су била потискивана и минимизирана у име великог

акт стр. пов. 96, 20.3.1948; АЈ-16-92-100, предмети стр. пов. (за план капиталне изградње, тражење техничке помоћи од СССР, план кадра), 21.5.1947–12.3.1948; АЈ, Министарство рударства Владе ФНРЈ (24)-8-30, акт бр. 705, 17. 6. 1946. и 28. 6. 1946; АЈ-24-36-101, Задачи и проблем геолошке службе ФНР Југославије и потреба ангажовања иностраних геолошких екипа 4.3.1948; АЈ, Министарство индустрије Владе ФНРЈ (17)-180-181, Записник са састанка од 30. 9. 1947 (изградња фабрике трактора); АЈ-17-182-183, промеморије (пет) о проблемима које треба решавати са СССР или за које треба стручна помоћ СССР, 9. 5 – 2. 6. 1947. и Извештај о раду у Москви (делегација Министарства индустрије), од 5. 5. до 6. 6. 1947. године.

²¹ АЈ, Збирка Војислав Јовановић Марамбо (335)-94, Билтени МИП, 1947. година, 13.

²² Исто.

²³ *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945–7. jul 1948)*, прир. Branko Petranović, Beograd 1995, str. 199. (у даљем тексту: *Zapisnici sa sednica Politbiroa...*)

заједничког циља.²⁴ Завршетак рата и сламање немачке војне моћи, с једне, и ширење светске револуције, с друге стране, биле су идеје и правци деловања унутар којих су све неподударности међу „истомислећима”, сва ситна одступања и несинхронизованости занемаривани и замагљивани. Ситни знакови пажње, који су повремено долазили из Москве (нарочито ако су могли бити корисни и за југословенску страну и за дародавца), попут поклона у виду филмске опреме и екипе за снимање првог совјетско-југословенског филма „У планинама Југославије” (1945),²⁵ нису ипак могли да изграде чврсто уверење да је подршка прве земље социјализма несебична и безрезервна. Међутим, време неће бити савезник некаквој коначној кохезији, већ супротно, фактор све већег удаљавања.

Југословенски комунисти, вероватно несвесни свог повремено иритантног дејства на Стаљина и совјетски врх,²⁶ искрено су веровали у љубав, братство и првенствено помоћ од СССР и било је потребно време да се почне разумевати како та помоћ неће бити несебична, чак ни довољна, односно да неће бити прећи оне оквира који постоје у уобичајеним трговинским односима двеју земаља. Иако повремена спољнотрговинска и спољнополитичка „размимои-лажења” између Београда и Москве нису била пресудна за неспремност СССР да суштински помогне југословенској привреди, она су ипак вешто коришћена као алиби за такав став. Тако су Совјети током 1947. године изражавали негодовање што Југославија настоји да са Албанијом формира мешовита привредна друштва, а истовремено се опире таквој сарадњи са СССР, или су постављали питање зашто Југословени шаљу у Албанију своје војне инструкторе, мада имају

²⁴ О првим контактима са Совјетима М. Ђилас каже како и поред велике радости због доласка Црвене армије на границе и њене помоћи у операцијама за ослобођење земље, југословенски врх збуњивали су поједини поступци њених припадника попут „поклањања” веће количине жита коју су Совјети раније покупили од Немаца, врбовања руских емиграната, постављања генерала Корњејева за шефа совјетске мисије у Југославији... О томе види у: Ђилас, Milovan, *Razgovori sa Staljinom*, Београд 1990, стр. 62, 73–74. (у даљем тексту: Ђилас, М., *Razgovori...*).

²⁵ Милорадовић, Горан, „Стаљинови поклони (Тематика југословенског играног филма 1945–1955)”, *Историја 20. века*, 1/2002, Београд 2002, стр. 100.

²⁶ Можда се корени размимоилагања могу тражити још у првим данима рата, 1941. године, и то у неразумевању југословенских комуниста да СССР води просовјетску, а не интернационалну политику. Стога је Москва и после 22. јуна 1941. наставила да одржава дипломатске односе са избегличком владом у Лондону, третирајући је као највише државно представништво. Коминтерна и СССР зато нису реаговали на молбе партизана из децембра 1941, фебруара и марта 1942. за издашнијом помоћи у ратној опреми. Уместо помоћи, Титу је дат савет (у марту 1942. и марту 1943) да успостави сарадњу са избегличком владом. Са становишта СССР, у условима тоталног рата који се водио, политика којом би се због југословенских партизана доводило у питање савезништво с Англоамериканцима није имала смисла. Kullaa, Rinna, *Non-alignment and its Origins in Cold War Europe. Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge*, London, New York 2011, p. 27. (у даљем тексту: Kullaa, R., *Non-alignment...*)

совјетске у својој, као и откуд Југословени могу бити стручњаци за изградњу Албаније кад и сами траже стручњаке са стране.²⁷

Крајем 1947. године било је већ и других сигнала који су наговештавали измену курса према Југославији. Замерке (интерне) о неиспуњавању различитих уговорних клаузула, понајпре у инвестиционим споразумима, расле су, а запажено је и да се преговори југословенских привредних делегата у Москви (и другим градовима) отежу унедоглед. Тако су преговори за потребе Главне дирекције савезне индустрије коже и обуће за набавку машина или изградњу три фабричка постројења (за израду пнеуматика, регенерата и прераду поливинил-хлорида), израду конструкционих цртежа за једно постројење и, „по могућности школовања и специјализације кадрова за гумарску и кожарску индустрију у СССР” започели у децембру 1947. године, а крајем фебруара 1948. још није било никаквих назнака да им се ближи крај.²⁸ Међутим, са методом чекања и осећајем бесциљности боравка ускоро ће се суочити много значајнија југословенска делегација.

Приликом посете високе југословенске партијске и војне делегације СССР, од јануара до марта 1948,²⁹ која је додуше била позвана ради решавања „размимоилажења” око Албаније, настојало се да се издејствује совјетска помоћ за наоружање и изградњу војне индустрије. Већ под утиском првих преговора М. Ђилас је Кочи Поповићу и М. Тодоровићу отворено исказао сумње у погледу захтева, које је сматрао за претеране и нереалне, што се показало оправдано. Како је навео, питање је било зашто би Руси пристали да изграђују југословенску војну индустрију када „нису хтели озбиљније да помогну ни у изградњи цивилне”, а још је мање вероватно било да ће дати ратну флоту коју ни сами нису имали.³⁰ После повратка у Београд, на састанку Политбироа, 1. марта 1948,

²⁷ Ђилас, М., *Razgovori...*, стр. 88. Заправо на слабење односа између совјетских и југословенских комуниста утицало је више других појава: мешања у грађански рат у Грчкој, (пре)самостално деловање у односу на Трст; успостављање мешовитих совјетско-југословенских акционарских друштава (ЈУСТА и ЈУСПАД) којима Београд није био задовољан. А коначно, разлазу је допринео и покушај Југославије да се наметне као некакав други (регионални) лидер у комунистичком свету, са идејом и настојањем да се створи Балканска федерација. Тако наглашен „револуционарни активизам” и самостално деловање Београда почели су озбиљно да искачу из плана о изгледу комунистичког света који је Стаљин изградио. Стога не чуди што су извештаји совјетског амбасадора А. Лаврентијева (Анатолий Иосифович Лаврентьев, 1904–1984) почевши од краја 1947. и на самом почетку 1948. године садржавали све више негативних оцена југословенског политичког врха и његове „националистичке пропаганде”. Kullaa, R., *Non-alignment...*, pp. 29–31, 34.

²⁸ АЈ-10-50-52, акт II бр. 1539, 23. 2. 1948. године.

²⁹ Делегацију су чинили члан ЦК КПЈ и шеф Агитпропа Милован Ђилас (1911–1995), начелник Генералштаба Југословенске армије Коча Поповић (1908–1992), шеф војне индустрије Мијалко Тодоровић (1913–1999) и начелник политичке управе у армији Светозар Вукмановић Темпо (1912–2000).

³⁰ Ђилас, М., *Razgovori...*, стр. 104.

М. Тодоровић је, осврћући се на посету Москви, без увијања рекао: „Никакву помоћ не можемо очекивати од њих. Булгањин је нас углавном позвао да нам саопшти да се вратимо у земљу.”³¹

Не само да званични преговори нису текли правцем који је желела делегација ФНРЈ већ су и пратеће појаве указивале на непостојање пуне искрености са совјетске стране и неуважавање југословенских сабеседника као себи равних.³² Наиме, чланове те делегације, али и других југословенских делегација које су путовале у СССР нико од совјетских грађана није смео да посећује. Мада су били комунисти, потпадали су под категорију странаца с којима је совјетским држављанима било забрањено да на било који начин опште. То је Југословене тим више вређало што у самој ФНРЈ није било таквих ограничења за представнике и грађане Совјетског Савеза.³³

Даље компликовање совјетско-југословенских односа, нарочито кад је реч о Бугарској и изјавама о царинској унији, те слање две југословенске дивизије у Албанију, довело је почетком фебруара 1948. до новог позива у Москву на разговоре, али сада самог врха државе и Партије. Како се Тито оправдао „лошим здрављем”, то су 8. фебруара 1948. у Москву допутовали Е. Кардељ и Владимир Бакарић (1912–1983). Исте ноћи Ђилас је, чувајући се од прислушних апарата, реферисао Кардељу о утисцима из боравка у Москви и контактима са совјетским представницима. Извештај се сводио на то да Југославија не може рачунати ни на какву озбиљнију помоћ сем на властите снаге, јер СССР „води својеврсну политику подређивања, настојећи да Југославију спусти на ниво окупираних источноевропских земаља”.³⁴ Тиме се и последња илузија о суштинској помоћи

³¹ *Zapiski sa sednica Politbiroa...*, str. 245. Маршал Николај А. Булгањин (Николај Алекса́ндрович Булга́нин, 1895–1975) делегацију је примио у својству министра оружаних снага Совјетског Савеза.

³² Југословенски комунисти су очекивали некакво признавање фундаменталног значаја у ратним збивањима на југоистоку Европе и потврду важности свог војно-политичког покрета. Већи утицај и моћ признавани су само СССР и Црвеној армији, али у контексту простора и могућности које су Југословенима били на располагању, они су себе видели баш као некакву умањену Црвену армију. Стога су од Москве очекивали равноправни статус, а у односу на друге комунистичке земље признавање својеврсног лидерства. Све самосталније деловање ФНРЈ у међународним односима, те репутација коју су партизански покрет и Тито стицали у земљама народних демократија нису били прихватљиви за Кремљ. Ауторитет Стаљина и прве државе социјализма нису се могли доводити у питање, стога је почетком 1948. Москва одлучила да консолидује своју позицију у комунистичком свету, у којем за Југославију није било места. Kul-laa, R., *Non-alignment...*, p. 35.

³³ Ђилас, М., *Razgovori...*, str. 105.

³⁴ *Исто*, 110. Југословенски комунисти били су склони да показују како нису једнаки са комунистима из других земаља Истока. „Посматрајући Југословене током рата и касније током кратких посета Тита и особља Москви, импресионирали су ме својом ароганцијом, пркосом и независним ставом у јасном контрасту са оним какве су биле друге делегације сателита током посета”, забележио је амерички амбасадор у СССР генерал Волтер Смит (Walter Bedell Smith,

Југославији распршила, макар у самом државном врху. И не само то. Тај врх је схватио да је „акумулација разлика” између Југославије и СССР достигла критичан ниво.³⁵

Малобројност и привилегије стручњака из СССР

И поред знатног напора уложеног у тражење примарне изворне грађе о стручној помоћи СССР комунистичкој Југославији и документарне верификације те контроверзне појаве од које се много очекивало, о којој се доста причало и још више њоме манипулисало, резултати су били „мршави”. Постојање совјетских стручњака, у размери сличној учешћу Немаца ангажованих путем југословенске мисије у Берлину (ангажованих за потребе једног одређеног предузећа у којем би радили до окончања одређеног посла, или истека радног уговора), или држављана Чехословачке, Аустрије, Мађарске, Италије и Бугарске ангажованих путем војних, дипломатско-конзуларних или синдикалних представништва и организација, или на основу међудржавних споразума, није у грађи потврђено, а о учинку совјетских „саветника” упућених на основу међудржавног споразума из новембра 1945 (истих оних који ће 1948. године послужити као повод за конфликт) постоји веома мало података.

Без обзира на извесне неповољне услове под којима је обећана помоћ СССР у стручњацима, у југословенској привреди су се појавили први експерти у својству саветника. Још неколико месеци пре потписивања споразума, почетком јуна 1945. године, у Министарство рударства ДФЈ стигла су четворица совјетских геолога. Њихов радни учинак остао је у сенци стамбеног проблема који надлежни нису могли решити више месеци. Наиме, како су стручњаци били породични људи и како су намеравали да у ДФЈ доведу и своје породице, то се питање станова наметнуло као врло важно. Ништа мање није било битно ни питање трошкова, јер су геолози становали у хотелу *Мажестик* у Београду. Локални градски органи додељивали су станове, па повлачили одлуке о додели, давали су станове у којима су већ биле друге породице (легално усељене одлукама истих органа), нудиле недовољан број станова (два уместо четири) или

1895–1961): Видети: *Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe, The Soviet Union, Volume IV*, Washington 1974, p. 1083, доступно на: http://eudocs.lib.byu.edu/index.php/Communist_Yugoslavia_1945-1992 [12. 2. 2015]. (у даљем тексту: *Foreign Relations...*)

³⁵ Kullaa, R., *Non-alignment...*, p. 39. Било је и других сигнала да Совјети када су трговински односи у питању неће правити разлику између појединих земаља на Истоку, иако су Југословени очекивали посебан третман. Запажање о томе како је СССР у трговинским односима „тврдо и несентименталан”, стекао је и амбасадор у Прагу Маријан Стилиновић (1904–1959) жалећи се на ултимативне захтеве Москве за плаћање испоручених добара и на експлоатацију рудних богатстава. Perišić, Miroslav, „Čehoslovačka javnost i Rezolucija Informbiroa 1948”, *Istorija 20. veka*, 1/2006, Beograd 2006, str. 107.

станове без намештаја (који совјетски стручњаци нису поседовали), а бројни покушаји надлежног министарства да им у томе помогне вртели су се укруг, јер нико није био надлежан да додељује покуштво.³⁶

Током наредне две и по године од потписивања споразума, у ФНРЈ се заиста појавило и радило је неколико десетина стручњака. У Министарство индустрије је до фебруара 1946. из СССР дошао један професор, специјалиста за управљање људским снагама „као помоћ у изградњи наших стручњака (кадрова)”.³⁷ У архивској грађи наведени су поименце инжењер Иван Багров, саветник у Министарству рударства, Алексеј Васиљевич Павлов, Глигорије Глигоријевич Исков, Георги Николајевич Шерер, Глигорије Михајлович Гордон, Иван Александрович Алацалов и Алексеј Павлович Буђин, саветници Генералне дирекције рудника и топионица обојених метала, у саставу истог министарства, затим Михаил Степанович Бојко и Тимофејев, стручњаци у Министарству пољопривреде, инжењер Фјодор Арефијев, из Комитета за ауто-саобраћај при Влади ФНРЈ, Петар Никифоров Кушнир из Железаре Шторе Министарства тешке индустрије, здравствени саветници Фјодор Степанович Биков, др Марија Николајевна Калугина из Комитета за заштиту народног здравља и други.³⁸ Међутим, део тих стручњака упућен је не према споразуму из новембра 1946. већ према одређеним кредитним пословима, као што је био случај са инжењером Орловим и његовом групом од 17 стручњака и једном дактилографкињом, који су између 23. новембра 1947. и 10. јануара 1948. дошли у биро капиталне

³⁶ На захтев стручњака, Министарство рударства се за намештај обратило Управи народних добара Србије. Та управа упутила је министарство на Управу народних добара Војводине, а она на Главну пољопривредну комисију, која је саопштила да је Привредни савет забранио издавање намештаја. Потом се министарство обратило Привредном савету и добило одговор да је додељивање намештаја „искључива надлежност Управе народних добара Србије”. Тако је круг био затворен, а проблем остао без решења. Страхујући од одласка стручњака са рада, Министарство рударства се 12. 9. 1945. обратило самом Председништву владе Србије (и обавестило Министарски савет ДФЈ) и на тој инстанци је наложено Извршном народном одбору за град Београд да се „у најкраћем року” пронађу станови. Нажалост, празнина у архивској грађи нам није дозволила да утврдимо да ли је и након тога дошло до нових обрта. Види: АЈ, Председништво Владе ФНРЈ (50)-109-220, акт Министарства рударства бр. 403, 12. 9. 1945.

³⁷ Совјетски стручњак је отпочео свој ангажман упознавањем са радом југословенских универзитета и предлогом за израду пописа свих стручних курсева по школама. АЈ-17-13-13, Записник са састанка у кабинету министра индустрије, 2. 2. 1946 (исто и у: АЈ-10-1-1).

³⁸ АЈ-24-8-30, акти кабинета бр. 705, 17.6.1946. и пов. бр. 281, 28. 6. 1946; АЈ-50-119-242, акт пов. бр. служ., 7. 2. 1948 (фол. 580); АЈ, Министарство пољопривреде (4)-28-261, допис Привредног савета ФНРЈ, пов. бр. 4024, 10.12.1947; АЈ-4-14-138, 25. 1. 1946; АЈ-50-119-242, акт пов. бр. 108, 29. 12. 1947 (фол. 574); АЈ, Генерална дирекција за црну металургију Владе ФНРЈ (106)-86-110, акт 13173, 15. 4. 1948; АЈ, Министарство финансија ФНРЈ (12), ф. 234, акт Магазина дипломатског кора, 25. 8. 1947.

изградње Министарства тешке индустрије ради израде претпројекта за нови металуршки завод (Добој).³⁹

Несумњиво, совјетских стручњака је било у југословенској привреди, војсци и непривредним секторима. Иако не располажемо релевантним подацима за потпуно утврђивање обима њиховог учинка, без дилеме је да је некакав учинак остварен. Оно што је архивска грађа потврдила, јесте да је 20 совјетских саветника из споразума (доцније и мање) и неколико десетина стручњака који су у ФНРЈ дошли у оквиру инвестиционих послова уживало за оновремене југословенске прилике, макар у стамбеном погледу, поприличан комфор (изузимајући четворицу раније већ поменутих геолога из 1945. године и потпуну конфузију око проналажења станова за њих у Београду). Тако су, на пример, пољопривредни саветници Тимофејев и Бојко добили сваки по спаваћу собу, кухињу, трпезарију и радну собу са комплетним намештајем, који је сељен за њима како су мењали радну локацију. То обезбеђивање комфора било је предвиђено у уговору са СССР о додели специјалиста и било је један од услова за њихово слање у Југославију. Сходно томе, решавање таквих питања југословенске власти сматрале су за „врло хитно”, што се чак и у случају високих немачких специјалиста ретко дешавало.⁴⁰

За разлику од других страних стручњака који су се, сем у неколико случајева, тешко могли надати некаквом привилегованом положају, да и не говоримо о умереном или стварном луксузу, са саветницима из СССР то је било знатно другачије. Поред стамбеног комфора, што значи станова који су одговарали по површини и структури и добро снабдевених намештајем, њима је припадало и одлично снабдевање и веома високе зараде. У Београду и другим већим центрима у земљи припадало им је снабдевање потрошним добрима у такозваним *магазинима дипломатског кора*, а новчане припадности које су добијали знатно су премашивале зараде домаћих стручњака истог ранга. Тако су саветници из области здравства др Ф. С. Биков и др М. Н. Калугина, дошавши у Комитет за заштиту народног здравља крајем августа 1947. године, месечно зарађивали око 17.000, односно 10.500 динара. У исто то време југословенски професор високошколске установе није могао да заради више од 6.500 динара, ни изузетни стручњак или чиновник највишег реда, а чак и плата ректора универзитета, са посебним додатком, могла је износити максимално 9.500 динара. О висини трошкова совјетске стручне помоћи сведочи податак да је Министарство финансија ФНРЈ за квартал октобар–децембар 1947. требало совјетским саветницима да исплатити више од 252.000 динара на име накнада за привредно-финансијске савете, а једном од њих, Феодору Карпенку, саветнику у Министарству рударства

³⁹ АЈ-106-56-78, допис стр. пов. 1006, 25. 3. 1948 (фол. 390).

⁴⁰ АЈ-4-14-138, 25. 1. 1946.

ФНРЈ, само на име разлике у плати за новембар 1945 – фебруар 1946. године, чак 55.608. динара.⁴¹

Високе плате совјетских саветника представљале су тешкоћу за Југославију од самог почетка, с једне стране због великих трошкова, а, с друге, што су њихови износи деградирани Југословене на високим положајима и са највишим звањима. То се посебно односило на примања војних саветника. Како је наведено у одговору ЦК КПЈ совјетској партији, од 13. априла 1948, на висину плата ФНРЈ је реаговала још 1946. године. Међутим, Титову молбу да совјетска влада покуша да смањи југословенске обавезе у погледу плата Москва је одбила, наводећи да се плате не могу снизити због равнања са платама у СССР, те да југословенска страна поступи како зна. Још тада је Тито наговестио амбасадору Лаврентијеву да ће ФНРЈ морати да редукује број стручњака „чим то буде могуће учинити без веће штете за оспособљавање наше Армије.” У писму се даље каже: „Плате совјетских биле су четири пута више од плата наших команданата армије и три пута више од плата наших савезних министара.” Командант армије у ЈА у чину генерал-лајтнанта или генерал-пуковника имао је тада 9.000–11.000 динара месечно, савезни министар 12.000 динара, а совјетски војни стручњак у чину потпуковника, пуковника или генерала имао је 30.000–40.000 динара. Како је Тито записао: „(...) ми смо то осјећали не само као финансијски терет, већ и као политичку неправилност, јер је то доводило до неразумијевања код наших људи.”⁴²

Поред зарада и завидних услова живота, совјетски стручњаци добијали су и посебне видове пажње. Предузећа и ресори су се у дописима и извештајима било због стварне захвалности стручњацима због њиховог залагања (што је мање вероватно), било због пијетета према самом СССР, углавном о њима повољно изјашњавали. Совјетским стручњацима који су током рада у ФНРЈ оскудевали у којечему надлежни органи су набављали робу у магацину дипломатског кора (штоф за одело, за зимски капут или мантил, ципеле, кошуље, чарапе), а приликом одласка куповани су им и други поклони (сребрнина у вредности већој од 7.000 динара, роба из дипломатског магацина у сличној вредности и др.), или су предлагани за одликовање.⁴³ Ипак, савети нису били онај инструмент, она полуга која ће пресудно утицати на даљи пројектовани развој привреде у Југославији. Време ће показати да сами учесници догађаја, носиоци високих

⁴¹ АЈ-12, ф. 234, акт Магазина дипломатског кора, упућен Одељењу буџета Министарства, 25. 8. 1947; Решење о постављењу, пов. бр. 3708, 22. 11. 1947; акт бр. 47489, 29. 10. 1947; АЈ-24-8-30, Решење, пов. бр. 167, 22. 3. 1947; *Службени лист ФНРЈ*, бр. 87, 10. 10. 1947, 1235; упореди са: *Службени лист ДФЈ*, бр. 24, 21. 4. 1945 (Уредба о регулисању припадности државних службеника грађанског реда и осталих јавних службеника савезних министарстава и установа).

⁴² *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 294, 326–327.

⁴³ АЈ-50-119-242, акт пов. бр. служ., 7.2.1948; АЈ-106-86-110, акт 13173, 15.4.1948; АЈ-50-119-242, акт пов. бр. 108, 29. 12. 1947.

државних и војних функција у ФНРЈ, попут Темпа или Коче Поповића, нису у совјетским саветницима видели помоћнике чије ће искуство допринети побољшању југословенске укупне друштвене стварности, већ лица која се превише уплићу у унутрашње послове ресора у којима су распоређени (о чему су упућивали притужбе и Титу). У том смислу индикативан је Поповићев навод: „Потискивали су наше људе и покушавали да нам намећу своје доктрине које нама нису одговарале.”⁴⁴

Немогућност одласка Југословена у СССР

С друге стране, иако је постојала велика жеља да југословенски стручњаци оду на усавршавање или специјализацију у СССР, да се ђаци пошаљу на школовање, а студенти на студије, томе се није здушно излазило у сусрет. Најпре је у септембру 1945. знатно смањен број југословенске омладине која је могла бити упућена на студије у СССР, а онда је почетком октобра амбасадору Поповићу поручено да у цивилним школама и факултетима и у дипломатској школи, услед демобилизације и великог прилива домаћих студената, тешких стамбених прилика и оштећења универзитета насталих у рату, те зато што је СССР већ примио велики број југословенског војног кадра (2.300 лица у 1945. години), не може бити примљен ниједан студент из ДФЈ. Иако је заменик совјетског министра Деканозов тврдио да су то једини разлози због којих Југословени не могу на студије у СССР, Поповић у то није био уверен.⁴⁵

Слично је било и са жељом ветеринара, који су почетком 1946. намеравали да отпутују у СССР како би се упознали са организацијом ветеринарске службе, наставним програмима ветеринарских факултета, системом научних институција, те радом совјетских ветеринара на терену. На та тражења с врха ресора обично је стизао допис у коме је стајало: „за сада не постоји никаква могућност одласка ветеринара за СССР”.⁴⁶

⁴⁴ Nenadović, Aleksandar, *Razgovori s Kočom*, Beograd 1989 (9, „1948: Kraj iluzija”), доступно на: <http://www.znaci.net/00001/25.htm> [24. 3. 2016]. Након избијања сукоба 1948. године, СССР је оптуживао ФНРЈ за многе неправилности у односу према совјетским саветницима. Замерено је што је Југославија тражила максималистички број совјетских стручњака, а кад је добила знатно мање него што је тражила, уследиле су изјаве појединих руководица да број стручњака треба смањити на 60%. Како је наведено у писму ЦК СКП(б) од 27. 3. 1948, једни су то образлагали тиме што „совјетски војни саветници веома скупо стају Југославију”, други су „тврдили да Југословенској армији није потребно да усвоји искуство Совјетске армије”, трећима су правила Совјетске армије представљала „шаблон, калуп” који је без вредности за ЈА, а четврти су „правили алузије на то да совјетски бадава добијају плате, пошто од њих нема никакве користи”. *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 285.

⁴⁵ *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 26–28, 35.

⁴⁶ АЈ, Министарство пољопривреде (4)-14-138, акта бр. 290/1, 28. 1. и 31. 1. 1946; исто, Сарадња са СССР, бр. 1322-IV-1946, 16. 1. 1946.

Иако су намере Југославије биле да у Совјетском Савезу у цивилним школама образује знатно већи број студената, одобрено је тек 250 места за бруцоше, што је доцније потврђено и споразумом (од 15. децембра 1947). Мада је споразум предвиђао да СССР стипендира те студенте (са по 500 рубаља месечно и обезбеђеним намирницама и смештајем), ипак је једном клаузулом утврђено да 50% стварних трошкова студирања, укључујући и стипендије, влада ФНРЈ надокнади влади Совјетског савеза.⁴⁷ До почетка 1948. године сазрело је уверење у врху југословенске компатије да људе не треба више слати у СССР на школовање, јер „совјетски другови из многих ствари праве погрешне закључке”.⁴⁸

Неиспуњавање обавеза

О тешкоћама у пословању са СССР остала су бројна сведочанства. Совјети нису испунили очекивања ни тамо где су преузели неке (уговорне) обавезе које су предвиђале и плаћања. Тим пре неоправдано је било очекивати нуђење широке и несечичне бесплатне помоћи. Такав случај био је са Радио Београдом. Услед потребе за осавремењивањем радио-уређаја, 1946. године склопљен је уговор са СССР о набавци једног средњоталасног предајника од 150 килвата. Монтажу предајника требало је да за износ од 10.000 америчких долара обаве совјетски стручњаци уз помоћ техничког особља Радио Београда. Грађевинско предузеће „Расина” је, као допунски задатак за 1947. годину, добило да изведе радове на подизању зграде за предајник и зграде за станове особља (у близини Звечке код Обреновца), а према пројекту совјетских архитеката. Убрзо је почела изградња објеката и изгледало је да ће све ићи онако како је замишљено. Међутим, темпо градње почео је озбиљно да варира услед недостатка стручне радне снаге, мањка грађевинског материјала и погонског горива. Оно што у почетку није могло да се предвиди и очекује као проблем који ће довести до великих померања рокова за пуштање у рад предајника, било је совјетско закашњење у испоруци предајника, а онда и кашњење у монтажи.⁴⁹

⁴⁷ *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 230–232.

⁴⁸ Записник са састанка Политбироа ЦК КПЈ о односима са СССР, од 19. 2. 1948. *Zapisnici sa sednica Politbiroa...*, str. 243

⁴⁹ Жижих, Родољуб „Од 2,5 до 2.000 килвата”, *Овде Радио-Београд, Зборник поводом педесетогодишњице*, Београд 1979, стр. 56–57. (у даљем тексту: Жижих, Р., „Од 2,5 до 2.000...”) Иначе, током повлачења, у октобру 1944. године, Немци су уништили предајник Радио Београда и онеспособили студио, тако да Београд у време ослобођења није имао чиме да се огласи кроз етар. Радио Београд се поново јавио 10. 11. 1944. са предајником мале снаге и скромном студијском опремом. Део потребне опреме је у марту 1945. набављан у Немачкој за камион масти и цигарета, а од 25. 2. 1945. преко једног совјетског војног предајника на кратким таласима, снаге пет килвата, Радио Београд је почео и емисије на страним језицима.

За проблем се заинтересовао и државни врх. Тако је на састанку, који је 1. марта 1948. М. Ђилас одржао са представницима Радиокомитета, констатовано како у пословању с Русима (не Совјетима!) „иде неvjероватно тешко”. У записнику са тог састанка наводи се како неки ситни материјал, на који их експлицитно није обавезивао уговор, нису хтели да испоруче. Од уговорених обавеза до тог тренутка стигло је око 40 вагона материјала, али недостајало је још око 20 вагона делова и 40 вагона каблова. Даље, наведено је како у фабрици у Обреновцу раде четворица стручњака Руса, а остали су Југословени. Руски стручњаци траже још људи, за сваку ствар хоће посебно једног човека. „Са тим стручњацима је врло тешко. Одбијају да станују у хотелу и доставили су нам списак ствари које им требају. Немогуће је да им пронађемо собе по њиховом захтјеву, траже да им се сваки дан мијења постелјина.”⁵⁰

У међувремену историја је „претекла” уговорне стране, па је међудржавна клима настала после Резолуције Информбироа додатно успорила и изменила план и договор. Када је, коначно, у пролеће 1949. године требало да почне монтажа предајника, делови опреме, монтажни материјал, планови, цртежи и друго нису били ни испоручени, или су били некомплетно испоручени, а стручњаци из СССР нису дошли нити образложили свој недолазак.⁵¹

Међутим, са финансијског и уопште развојног гледишта Југославији је знатно теже пало неиспуњавање совјетских обавеза у области електропривреде. Наиме, стратешки опредељена ка СССР, влада ФНРЈ уговорила је са Управом совјетске имовине у Аустрији (УСИА) куповину шест турбина у вредности од 1,36 милиона долара. Споразуми које је Министарство електропривреде потписао с УСИА крајем 1947. и почетком 1948. године предвидели су шестофазну динамику испорука од краја новембра 1948. до завршетка 1949. Како до почетка априла 1949. године још није била испоручена ниједна турбина, трговачки представник ФНРЈ у Бечу упутио је УСИА протестно писмо. Међутим совјетска страна није реаговала. У међувремену Југославија је, поштујући споразуме, не само уплатила уговорени аванс већ и рате које су доспевале, исплативши укупно 773.650 долара (од чега 98.360 у доларима, а остатак у сировинама), које је совјетска страна присвојила не испоручивши уговорену робу.⁵² На тај начин не само што је „бачен новац” већ је штету чинила и знатна неостварена добит,

⁵⁰ АЈ, Централни комитет Савеза комуниста Југославије (507)-к.24, VIII, II/4-d-8, Записник са саветовања са друговима из Радиокомитета одржаног 1. марта 1948.

⁵¹ Решење за све проблеме потражено је у земљи и предајник је пуштен у рад 29. новембра 1949. године. Жижић, Р., „Од 2,5 до 2.000...”, стр. 56–57.

⁵² *Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji*, Београд 1951, стр. 256–257 (у даљем тексту: *Bela knjiga o agresivnim...*); Ivaniš, Željko, „Неки чиниоци међународног економског положаја Југославије првих година послје II свјетског рата”, *Zbornik radova*, 24, Visoka vojnopolitička škola JNA, Београд 1987, стр. 273–274.

односно губитак изражен у киловат-часовима који су турбине могле произвести, за колико је ускраћено југословенско становништво и још више привреда.

Иначе, Југославија је од СССР, према споразуму из јула 1947. године, требало да добије на кредит инвестиционих добара у вредности од 135.000.000 долара, а до прекида економских односа, према совјетским проценама, испоручене су свега 762.000, или нешто више од пола процента.⁵³ Суштина је била у то ме што је у области електроенергије, као мотора даљег развоја привреде, престанак испорука са Истока почео управо у тренутку када је требало опремити читаву палету хидроелектрана – Јабланицу, Јајце II, Власину, Овчар-бању, Међувршје, Мосте, Завреље и Манојловац, те термоелектрана – Какањ, Лукавац, Колубару и Шоштањ.⁵⁴ Слично је било и у области тешке индустрије, нарочито у вези са израдом ваљаонице бакра и бакарних легура у Нишу. Учешће „руских стручњака” стало је у јуну 1948. са израдом планског задатка, а непосредно пре завршетка генералног пројекта и почетка грађевинских радова. Југословенска страна је крајем исте године, у жељи да не напусти „табор”, покушала да обезбеди сарадњу чешких инжењера, али понуђени рокови за завршетак били су претерано дуги (шест година). Излаз ће, стога, бити потражен на другој страни, а закључак је гласио: „Понуде, које смо примили из Западне зоне Немачке, биле су јоко повољне како у погледу цена тако и у погледу рокова испоруке.”⁵⁵

Одлазак совјетских саветника и инструктора

Иако совјетских стручњака у Југославији није било у очекиваном броју, чак ни довољно за иоле обимније и систематичније преношење стручно-теоријских и посебно стручно-оперативних знања и искустава, ипак је њихово питање означило почетак краја совјетско-југословенске слоге и фазе отвореног сукоба две партије и државе. Шеф совјетских војних саветника у ФНРЈ генерал-мајор Алексеј Н. Барсков (Алексеј Николаевич Барсков) упутио је 18. марта 1948. влади ФНРЈ текст телеграма министра војске маршала Булгањина, којим је јављено да је „влада СССР-а ријешила одмах повући све војне савјетнике и инструкторе с мотивацијом да су ‘окружени недружељубљем’, тј. да се не поступа пријатељски према њима у Југославији”.⁵⁶

⁵³ *Bela knjiga o agresivnim...*, str. 263.

⁵⁴ Petranović, Branko; Štrbac, Čedomir, *Istorija socijalističke Jugoslavije, Opšti pregled, Knjiga prva*, Beograd 1977, str. 127.

⁵⁵ Немачки предлог садржао је рок за завршетак од 20–24 месеца. Види: АЈ-16-138-146, акт 11254, 30. 12. 1948.

⁵⁶ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. 1948*, Beograd 1989, str. 65. (у даљем тексту: *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ...*) Одлука председника Савета министара СССР, Ј. В. Стаљина, од 18. 3. 1948. гласила је: „1. Повући у СССР све стручњаке и друге раднике који су упућени на рад у Југославију од стране Министарства црне металургије, Министарства обојене металургије, Министарства за хемијску индустрију, Министарства за електроцентралне, Министарства за везу и Министарства здравства. 2. Наложити Министарству иностраних дела СССР (другу Молотову) да о овој одлуци упозна владу Југославије.” (*Југосло-*

Већ сутрадан, 19. марта, Димитриј Армјанинов (Дмитрий Михайлович Армянинов, 1910–1949), саветник амбасаде СССР у Београду и отпражник послова након одласка Лаврентијева, посетио је маршала Тита и саопштио му да је влада у Москви наредила повлачење и свих цивилних стручњака из ФНРЈ, под изговором да су им југословенске власти ускраћивале битне привредне информације.⁵⁷ За ту сврху искоришћена је једна изјава Кидричевог помоћника Воје Срзентића (1905–1995) дата трговинском представнику СССР Ивану М. Лебедеву (Иван Михайлович Лебедев), у којој је речено да овлашћење за давање важних привредних информација имају само Централни комитет и Влада ФНРЈ, а не и нижи руководиоци. Такође, помоћник министра је одмах упутио Лебедева да се за све потребне информације обрати непосредно Кидричу. Такав став владе Тито је образлагао тиме што могућност да сваки чиновник неког министарства може неселективно пружати информације није у интересу ниједне стране пошто се дешавало да поједине важне информације дођу „у руке нашим заједничким непријатељима” и у свом писму од 20. марта 1948. наглашавао да су сви званични представници совјетске владе увек могли „добити све важније потребне информације директно од руководства наше земље”.⁵⁸

Наведено писмо наговештава бројност совјетских стручњака. Наиме, у одговору на одлуку Москве о повлачењу стручњака из Југославије Тито објашњава како су тражене информације увек и без резерве даване у његовим контактима са амбасадором Лаврентијевим. Даље Тито посеже за аргументом да се нико од совјетских стручњака и инструктора раније није жалио на нешто слично „према је имао сваки могућност да то учини лично”, јер он до тада није „никога од совјетских људи одбио да прими(м)”.⁵⁹ Дакле, ако је сваки совјетски стручњак могао бити примљен код маршала Југославије (занемарићемо да ли би се то заиста и десило будући да није од интереса за овај рад), то значи да се они могу бројати само у десетинама, а свакако не у стотинама, што би био минималан, или хиљадама, што би био реалан број за успешно и ефикасно

венско-совјетски односи..., 272). Нама остаје нејасно на које је „друге раднике” (сем стручњака, односно саветника) Стаљин мислио, али „на терену”, у Београду поступак обавештавања Југославије о повлачењу урађен је у два дана – 18. и 19. марта, најпре повлачењем војних стручњака, а потом и цивилних.

⁵⁷ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1948...*, str. 65.

⁵⁸ Писмо председника Министарског савета ФНРЈ Ј. Б. Тита министру иностраних послова СССР В. М. Молотову, 20. 3. 1948 (документ 30) у: *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1948...*, str. 65–66. Совјетске примедбе на „негостољубивост” југословенских домаћина према совјетским војним и цивилним инструкторима могле би бити донекле тачне пошто је најкасније до фебруара 1948. врх КПЈ био уверен да „саветници” врбују Југословене за совјетску обавештајну службу. Они су радили на стварању „агентуре” међу белогардејцима, грађанским политичарима и другим некомунистима, али настојали су, како каже Б. Петрановић, „да 'заврбују' и комунисте”. *Zapishnici sa sednica Politbiroa...*, str. 241, 644 (нап. 700).

⁵⁹ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1948...*, str. 66.

постављање разорене привреде на сопствене ноге и за давање замајца њеном даљем развоју.

Иако су очекивања Југословена у погледу совјетске помоћи била велика, у извесност такве помоћи други су прилично сумњали. Администрација САД веровала је још пре сукоба око ИБ да СССР нема превелики интерес да издашно помогне југословенску индустријализацију и њен петогодишњи план. Амбасадор Кевендиш Кенон (Cavendish Wells Cannon, 1895–1962) у извештају државном секретару од 4. јануара 1948. године о разговору обављеном дан раније с Титом закључио је да Петогодишњи план озбиљно „проклизава” услед површности трговинских споразума са земљама Истока и непостојања вишкова за извоз. Међутим, веровао је амбасадор, то неће натерати Совјете да помогну индустријализацији Југославије, јер то није у интересу Совјетског Савеза. „Мислим да ће Совјети дати минимум помоћи да одрже Југославију у достојној зависности; охрабриће изградњу индустрије од непосредног војног значаја; и фаворизоваће било какав увоз који ће југословенска влада успети да оствари у циљу гомилања ресурса [комунистичког] блока. Али, мислим, да стратегијски они и даље гледају на Југославију као на истурену област и намеравају пре да концентришу важне базичне индустрије унутар Совјетске Уније него да их изложе ризицима на периферији или да допринесу центрифугалним силама које би се услед великих војних или политичких промена могле покренути.”⁶⁰

Колико их је заправо било?

Совјети су били уверени да су Југославији пружили издашну помоћ. Своју пресудну улогу видели су како на пољу политике (међународне и унутрашње) тако и у области економије, укључујући и помоћ у стручном кадру. Несумњиво, помоћ СССР је постојала, али може се сматрати да је питање њене сврхе, обима и „цене” отворено. Пажљиво читање чак и извора совјетске провенијенције даје нешто нијансиранију слику од оне која се истицала. Из теза амбасадора СССР у Београду Лаврентијева („Кратак преглед Југославије”) с краја фебруара 1947. године, провејава уверење о економској помоћи Москве која је одиграла значај-

⁶⁰ *Foreign Relations...*, pp. 1057-1058. Схватање о намерној уздржаности СССР према помоћи Југославији и остваривању њеног Петогодишњег плана остало је доминантно у америчкој администрацији и након почетка разлаза две комунистичке земље, па је узимано и као један од разлога за продубљивање конфликта. Према виђењу Роберта Ремса (Robert Reams), саветника Амбасаде САД у Београду (током јуна 1948. замењивао је одсутног амбасадора Кенона), након „фрустрирајућих неуспеха” Југославије у спољној политици, Тита је додатно пореметила „незаинтересованост или неспособност Совјета да помогну Петогодишњи план”. *Исто*, p. 1074.

ну улогу у обнови земље. Међутим, описи те помоћи углавном су уопштени, магловити, квантитативно неухватљиви („материјално обезбеђење Југословенске армије”, „испоручивање материјала од животног значаја”, „у различитим министарствима раде совјетски стручњаци у својству саветника”). Детаљнији су подаци о „предаји” 88 бродова (при чему би требало да је углавном реч о враћању ранијих југословенских бродова, али тако није записано), те чињеница да је совјетска армија изградила мост у Београду на Дунаву (Панчевачки мост, тада „Мост Црвене армије”). Затим подаци о броју Југословена на школовању у СССР (225 студената и 25 постдипломаца), али се занемарује да су молбе (и потребе) ФНРЈ биле знатно веће. Коначно, за нас је важна реченица која говори о совјетским саветницима који раде у југословенским министарствима, дакле биће да је реч о веома малом броју службеника (јер је и број министарстава мали), а никако о маси оперативних стручњака који организују и воде пословне и техничко-технолошке процесе и преносе своја искуства домаћим колегама.⁶¹

Заправо, судећи по совјетској архивској грађи која је у новије време постала доступна, совјетски стручњаци који су иоле дуже провели у Југославији били су они саветници око којих су се још у новембру 1945. године споразумеле владе СССР и ФНРЈ (не рачунајући војне саветнике). У писму од 6. јануара 1948. године, дакле мање од два и по месеца пре него што ће почети „рат писмима” између совјетске и југословенске комунистичке партије, и само три седмице пре него што ће Молотов назначити Титу да постоје „размимоилажења у схватању узајамних односа”, заменик министра иностраних послова В. А Зорин извештава Молотова о ангажовању тих стручњака. Зорин је навео како је, сходно споразуму од 13. новембра 1945. у Југославију дошло 20 саветника на годину дана. До почетка 1948. у ФНРЈ их је остало 16 а да у међувремену није донета нова одлука владе СССР о продужењу рока ангажовања, нити је продужено дејство споразума (истекао у новембру 1946). Зорин је даље истакао како се влада Југославије „обратила трговинском представнику СССР у Београду са захтевом да се продужи рад у иностранству за 9 совјетских стручњака”, а да се остали врате у матичну земљу. Совјетска страна (амбасада у Београду и Министарство спољне трговине СССР) била је расположена да прихвати предлог ФНРЈ, с тим да се иницира и измена споразума из 1945. године Сам Зорин, с којим је био сагласан и други заменик министра А. Ј. Вишински (Андреј Јануарјевич Вышинский, 1883–1954) и министар Молотов, сматрао је да те саветнике, пошто су били у Југославији већ дуже од две године треба вратити у СССР, а да се евентуалне даље потребе ФНРЈ за совјетским стручњацима реше преко совјетског министарства за спољну трговину у складу са совјетско-југословенским споразумом о економској сарадњи од 8. јуна 1946 (као пружање

⁶¹ Види: *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 166–167.

техничке помоћи Југославији).⁶² Међутим, за даље споразумевање више није било времена, а преостали стручњаци (саветници) биће средином марта повод за сукоб између компартија СССР и ФНРЈ.

Друга истраживања такође су потврдила недостатак помоћи СССР у људству. Наиме, факултети Београдског универзитета трпели су на почетку наставне 1945/1946. године од озбиљног мањка наставног и помоћног особља (готово упула мање него 1941. године). Ради превазилажења таквог стања већ од новембра те године почело се с расписивањем конкурса за наставно особље, радило се на „уздицању” младог наставног кадра, предлагало се побољшање материјалног положаја запослених на Универзитету, те довођење стручњака из привреде и из иностранства, првенствено из Совјетског Савеза. Долазак предавача из СССР решио би, „поред недостатка кадра, и проблем његове политичке оријентације, будући да би значило попуњавање факултета наставницима марксистима”. Стога су у јуну 1946. од факултета затражени подаци о предметима за које недостају наставници како би били позвани совјетски стручњаци. Међутим, како се показало током истраживања, „у изворима се не наилази ни на једног стручњака из Совјетског Савеза који је дошао да ради на Београдском универзитету, изузев повремених гостију који су држали по неколико предавања” и убрзо „је престало и само помињање решавања кадровског питања на овај начин”.⁶³

Како је постојало јасно разочарање југословенског комунистичког врха у погледу стручне помоћи СССР, наведено у сећањима и изјавама највиших носилаца власти, (Ђилас, Темпо, Тодоровић и др.), а од друге половине 1947. и у партијским документима (записници Политбироа), како су непристрасне западне (америчке) анализе сумњале у несебичну помоћ Москве на изградњи југословенске индустрије и привреде (извештаји Амбасаде САД у Београду), како је било очигледно да прва држава социјализма и сама трпи услед недовољног броја стручњака (посебно неких профила, услед чега је и сама посезала за радом незапослених немачких стручњака, али и позивала руске емигранте и њихове потомке да се врате у земљу⁶⁴) и како и наша истраживања нису

⁶² *Југословенско-совјетски односи...*, стр. 238–239, 245. Као што се из совјетских извора види да цивилних саветника у Југославији није било више него 20, тако је очигледно да су затајили и у помоћи у војним саветницима и инструкторима. Након повлачења свих совјетских саветника, у писму ЦК СКП(б) упућеном ЦК КПЈ, од 27. 3. 1948, наведено је следеће: „Као што је познато, наши војни саветници упућени су у Југославију на основу упорне молбе Југословенске владе, при чему су војни саветници издвојени за Југославију у знатно мањем броју него што је то молила Југословенска влада [...]”. Дакле, очекивања ФНРЈ, без обзира да ли су била оправдана или не, и у овом сегменту „помоћи” нису до краја поштована, а нису била ни део договора већ унилатералне одлуке СССР. *Исто*, 284.

⁶³ Bondžić, Dragomir, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004, str. 228.

⁶⁴ Совјетски позив руској емиграцији да се врати у земљу и помогне њеној обнови и изградњи био је тема француског филма „Исток-Запад” (*Est-Ouest*) из 1999. године. Та историјска драма у режији Режија Варњеа (*Régies Wargnier*, *1948) управо започиње позивом из јуна

потврдила долазак и дужи боравак и рад експерата из СССР (изузев војних и цивилних саветника потпуно одвојених од производње и технолошких процеса и стручних „пратилаца” појединих испорука увезених из СССР, најчешће у својству монтера), то смо уверени да такве помоћи није ни било, или да је била у тако малом обиму да се може сматрати маргиналном и за развој привреде у Југославији ирелевантном. Томе у прилог иде и сазнање утемељено у историјским документима да је југословенски привредни вакуум у стручном особљу попуњаван још од првих месеци 1946. године из сасвим других извора, те да постепено кварење односа између Београда и Москве, отворени раскид након Резолуције ИБ (у лето 1948) и совјетско једнострано одбацивање уговора о пријатељству из 1945. године (28. септембра 1949) нису битније утицали на избор праваца из којих ће се црпи стручни кадар.

Извори и литература

Необјављени извори:

Архив Југославије (АЈ), фондови: 4, 10, 11, 12, 16, 17, 19, 24, 25, 41, 50, 106, 335, 507
 Архив Народне банке (АНБ), фонд: 1/III
 Архив Србије (АС), фонд ПК НРС

Објављени извори:

Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji, Београд 1951.
Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. 1948, Београд 1989.
 Ђилас, Милован, *Razgovori sa Staljinom*, Београд 1990.
Записници НКОЈ-а и Привремене владе ДФЈ 1943–1945, прир. Бранко Петрановић и Љиљана Марковић, Београд 1991.
Записници са седница Политбироа Централног комитета КПЈ (11. јун 1945–7. јул 1948), прир. Бранко Петрановић, Београд 1995.
Југословенско-совјетски односи 1945–1956, Зборник докумената, прир. Љубодраг Димић...[и др.], Београд 2010.
Културна политика Југославије 1945–1952, прир. Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд 2009.
 Nenadović, Aleksandar, *Razgovori s Kočom*, Београд 1989 (9, „1948: Крај илузија”), доступно на: <http://www.znaci.net/00001/25.htm> [24. 3. 2016].
Службени лист ФНРЈ.
Службени лист ДФЈ.

1946. упућеним свим Русима који су се иселили на Запад да се врате. Ипак, већина њих је убрзо погубљена или тешко шиканирана, па чак и они који су били неопходни совјетском друштву претрпели су мноштво неправди.

Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe, The Soviet Union, Volume IV, Washington 1974, доступно на: http://eudocs.lib.byu.edu/index.php/Communist_Yugoslavia_1945-1992 [12. 2. 2015].

Литература:

- Bondžić, Dragomir, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004.
- Gibianskii, Leonid, „The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War: Archival Documents on Stalin’s Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946–1948”, *Cold War International History Project Bulletin*, 10, Washington D.C. 1998.
- Ivaniš, Željko, „Neki činioци међународног економског положаја Југославије првих година после II свјетског рата”, *Zbornik radova*, 24, Visoka vojnopolitička škola JNA, Beograd 1987.
- Kullaa, Rinna, *Non-alignment and its Origins in Cold War Europe. Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge*, London, New York 2011.
- Perišić, Miroslav, „Čehoslovačka javnost i Rezolucija Informbiroa 1948”, *Istorija 20. veka*, 1/2006, Beograd 2006.
- Petranović, Branko; Štrbac, Čedomir, *Istorija socijalističke Jugoslavije, Opšti pregled, Knjiga prva*, Beograd 1977.
- Жижић, Родољуб „Од 2,5 до 2.000 киловата”, *Овде Радио-Београд, Зборник поводом педесетогодишњице*, Београд 1979.
- Зеленин, Владимир В., „Военная миссия СССР в Югославии в Босанской краине 1944 года”, *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, Sarajevo 1990.
- Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд 2006.
- Миленковић, Тома, *Руски инжењери у Југославију 1919–1941*, Београд 1997.
- Милорадовић, Горан, „Стаљинови поклони (Тематика југословенског играног филма 1945–1955)”, *Istorija 20. veka*, 1/2002, Београд 2002.

Summary

Saša Ilić

From Hope to Disappointment – Soviet Union’s Aid in Establishing of Yugoslav Economy (1945–1948)

After the Second World War the Yugoslav economy was in great technical and technological stagnancy and had a noticeable lack of qualified staff. Its own resources could not neutralize this, due to “thin” legacy of the interwar period and the grave consequences of war (destruction, demographic losses). Professional staff had to be invited from abroad. Given the established ideological matrix, the most desirable collaborator and a provider of assistance had to be the Soviet Union. However, despite the promises (various cooperation agreements), a small number of projects and very limited number of experts, who stayed in Yugoslavia for shorter or longer periods (excluding a great number of former Russian emigrants who became USSR citizens by the agreement between the two states, but were not human potential of this country since its inception), the scope and intensity of the expected benefits, and its effects were far behind the hopes. Several dozens of Soviet experts, including advisers and instructors, which would later serve as a pretext for Cominform conflict, represented a huge expense for the state, enjoying an exceptionally high standard, completely disproportionate to the impact they produced “on the ground”. An alternative, and as it turned out, the only real source of skilled professionals was “on the other side” – in the countries that were enemies in the past war.

Keywords: USSR, Yugoslavia, economy, foreign labors, lack of qualified staff